

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות בענייני חושן משפט

גיליון ר"י, תשפ"ג

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

המפעל קרס: הכסף לשכירות או לעובדים?

הכסף בין כולם, מאחר שברגע ההתחייבות או ההלוואה נוצר שיעבוד על נכסי החייב לטובת המלווה, ולכן יש זכות קדימה למלווה הראשון לגבות את חובותיו. השיעבוד לזה שהלווה לחייב אחריו, חל רק על מה שלא ילך אל המלווה הראשון מכח שיעבודו המוקדם.

ובאמת שישנן שתי נקודות זמן בהתחייבות שניתן לראות בהן את הרגע העיקרי בחיוב, ולא תמיד הקדימה של שתיהן זהה: א. רגע ההתחייבות הראשוני, תאריך כתיבת ומסירת השטר. ב. זמן הפירעון, שהרי לפני זמן זה לא יכל המלווה לקחת פרוטה מנכסי החייב.

אך להלכה (שו"ע חושן משפט סימן קד סעיף א) נקטינו שכל מי שקדם זמן קנין שטרו, קודם לגבות הן מקרקעות משועבדות והן ממטלטלים, אפילו אם זמן הפירעון הכתוב בשטרו מאוחר יותר משל חברו שהלווה אחריו. כי בעת ההתחייבות חל שיעבוד על נכסי החייב לטובת המלווה, וכל התחייבות מאוחרת יותר מגיעה אחרי התחייבות זו.

כך הדין גם במקרה שבא המלווה השני שתאריך הפירעון שלו היה מוקדם יותר וגבה קרקע בחובו בפני הראשון, ואפילו שהראשון שתק היינו רק מאחר שלא הגיע זמן הפירעון שלו, אך משהגיע זמנו והתברר לו שללווה אין כסף להחזיר את חובו, יכול הוא לשוב ולהוציא את הקרקע המשועבדת לו מידי המלווה השני. הסיבה לכך שהתאריך הקובע הוא זמן ההתחייבות, למרות שזמן הפירעון של השני הגיע בתאריך שבו עדיין לא יכל הראשון לגבות את חובו, היא שכבר בתאריך המוקדם יותר היה התשלום משועבד לראשון לתקופה שאחרי תאריך הפירעון שלו, ולכן בבוא העת הוא יגבה את הקרקע מידי המלווה המאוחר יותר.

ב. האם ישנם סדרי קדימה לגבי גביית מטלטלין

שיעבודו של הראשון תופס לא רק את קרקעותיו של החייב אלא גם את המטלטלין שלו, ויש לכך השלכה מעשית על יכולת הגבייה של השני והשלישי: כתב הרמ"א שאם תקופת ההלוואה של השני והשלישי וכן הלאה קצרות יותר משל אלו שלפניהם והגיע זמן הפירעון, יכולים לגבות קרקעות מהחייב, ואם בבוא

לחפש אותו כדי לשים עליו את ידיו ולגבות לפחות חלק מהמגיע לו. הוא פירק את גב ארון המגרות במשרד המשותף לו ולראובן, ואכן במגירת התשלומים הסדירים, שממנה שולמו תשלומי החשמל וכדומה, נחו 20,000 דולרים צרורים בגומי. כסף זה לא יועד לתשלום משכורות שהועברו דרך קבע מחשבונות הבנק של המחשב בהוראה באמצעות תוכנה מיוחדת. תוכנה שהושבתה בזמן החקירה וחזרה לפעול מיד לאחר הסרת העיקול.

שמעון העביר את הכסף למגירתו ונעל אותה במפתח, כשדלת המשרד נפתחה. אל המשרד המהודר פסע נמרצות, לוי אקירוד, נדל"ניסט נודע ובעליו של בנין המשרדים שבו שכנו משרדי המפעל. הוא שמע כי הוסר העיקול מחשבונות המפעל וחשב כי תמה תקופת האיפוק שגזר על עצמו עם תחילת החקירה, הוא נתן אמונו במפעל ולא 'עמד על שלו' כשדמי השכירות התעכבו במשך תקופה ממושכת. מגיעים לו 21,000 דולר, והוא רוצה לקבל אותם, כאן ועכשיו.

שמעון ידע כי הצדק עם לוי, הוא לא קיבל את הכסף וחובו נצבר עוד לפני שהמשכורת של שמעון החלה 'לקרטע'. מאידך, האם עליו להעביר לרשותו את הכסף ש'גבה' זה עתה כמשכורת עבור עבודתו? אם כך הם פני הדברים, ידע היטב, הוא ככל הנראה לא יראה את הכסף המגיע לו. נפטר לשלום מלוי, בהבטיחו לו נאמנה כי יבדוק כיצד ומהיכן ניתן לשלם לו, ומיהר לבית ההוראה לשאול האם רשאי הוא להחזיק את הכסף שמצא במגירת התשלומים עבור עצמו, או שהוא מחוייב להעבירו ללוי כתשלום עבור שכירת המשרד.

עיקרי הנושא בהלכה

כדי לצלול למקרה שלפנינו בצורה ראויה, עלינו להקדים בקצרה את סדרי הקדימה בעת גביית חובות, בהלכה:

א. מי קודם לגבות חובות כשלמשלם אין די כסף לכולם

כאשר אדם אחד חייב כסף לאנשים רבים ואין בנכסיו וברכושו מספיק לכיסוי החובות כולם, ההנחה הראשונה היא שאין מחלקים את

אובן אדרי ניהל זה שנים מפעל בשר גדול בארצות הברית. בשל הסתבכות עם רשויות המס האמריקאיות, שנבע מכשלים ברישום שלהם היה אחראי המנהל, וכדי שלא להיעצר, מיהר ראובן לאחר התייעצות עם עורך דינו לעזוב את המדינה ולעקור עם משפחתו למדינה אחרת עוד לפני שזומן לחקירה בעצמו, כשהוא מותיר אחריו במשרד בוקה ומבולקה.

מזכירו האישי, שמעון שפיצברג נותר בארצות הברית, וניהל בעצמו את מהלכיו הכלכליים של המפעל בחודשי החקירה והמשא ומתן מול רשויות המס. המפעל מיהר לשכור את שירותיו של עורך דין טוב, ומשרד ראיית חשבון מומחה למקרים מעין אלו, החל להשליט סדר ברישומי המפעל כדי לסדר את העניין ולאפשר למפעל לחזור לתפקוד רגיל. ביועצו שלא נעשו במפעל דברים בלתי חוקיים, ושמקרים רבים כאלה מסתדרים עם הזמן, המושך שמעון את עבודתו במפעל למרות שבמשך שבעת חודשים מפרכים של משא ומתן מייגע והתנהלות תחת עיקול לא-מתחשב של רשויות המס על המפעל, לא קיבל משכורת בהעדר יכולת להוציא כספים מחשבונות הבנק של המפעל. במצטבר, היו מגיעים לו כעת 28,000 דולר עבור עבודתו בשבעה חודשים אלו.

עם התבהרות העניינים, והסרת העיקול מעל כספי המפעל, חשב שמעון כי ראובן יחזור לארצות הברית, יטול את המושכות ויחזור לנהל את המפעל ביד רמה. אלא שראובן שידע שפרטים רבים ואי-סדרים בחשבונות המפעל נחשפו בתוך חקירת הרשויות, וחשש לעורר אם יחזור ויטול עליו אחריות, הודיע לשמעון כי עזב את האדמה ה'בוערת' לידו, אדמת ארצות הברית, לצמיתות. הוא לא הותיר אחריו הוראות כלשהן, ומאחר שהבעלות על המפעל היתה מפוזרת בין בעלי מניות רבים, נראה היה שעד שיתעשתו להתארגן ולהחזיר את המפעל לפעילות רווחית, הוא יקרוס וייסגר.

שמעון, שידע שראובן הצליח בתחילת ימי החקירה במשך תקופה של כמה חודשים לקיים את הפעילות העסקית של המפעל למרות החקירה והעיקול, שיער שבדרך כלשהי התארגן ראובן עם כסף מזומן, והחל

עת פירעון החוב לראשון לא יהיה לחייב כסף לשלם, הוא יוכל להוציא מהם את הקרקעות. אך יכול הראשון למנוע מהם לגבות מהחייב מטלטלין מחשש שמא אם יגבו אותם, לא יוכל בעתיד לחזור ולגבות מהם את המטלטלין לעצמו, כי ניתן להחביאם ולהבריחם. אלו דברי הרמ"א. אולם הסמ"ע (שם סק"א) מצביע על סתירה בין דברי השולחן ערוך עצמו שמצד אחד כתב (שם סעיף א) שהקודם בזמן קנין שטרו קודם לגבות בין קרקע בין מטלטלין ומצד שני כתב (שם סעיף י) שאין קדימה במטלטלין.

ובאמת בגוף הדין שאין קדימה במטלטלין נחלקו הפוסקים, שלדעת רוב הפוסקים אין שיעבוד על מטלטלין ולכן אין קדימה בגבייה מהם (ספר התרומות סוף שער מג, דרכי משה שם יא). אך בתשובות הרשב"א (המיוחסות לרמב"ן סוף סימן סא) סבר שכל זה דוקא כאשר גבה השני מהמטלטלין כשהגיע זמן פרעונו, שאז אין הראשון יכול להוציא מידו, אך כאשר באים שניהם יחד, ודאי חובו של הראשון קודם והוא גובה ראשון, כי רק לגבי שיעבוד יש הבדל בין מטלטלין לקרקעות, אך לגבי החוב עצמו ודאי שהראשון קודם לגבותו. אם היה אפשר להניח שדעת השולחן ערוך כדעת הרשב"א, היה בכך בכדי להסביר את הסתירה לכאורה בדבריו, ולבאר שדבריו בסעיף א' שיש לראשון קדימה בין בקרקע בין מטלטלין עוסקים במצב שבו שניהם באים יחד לגבות את חובם. וכך נקט בעיר שושן. אך הסמ"ע נמנע מלהניח כך, כדי שלא להעמיד את שיטת השולחן ערוך כדברי הרשב"א שדעתו בענין זה היא דעת יחיד, וכתב שאולי אף נכתבו דבריו כסברא במהלך הסוגיא ואף הוא עצמו אינו נוקט כך להלכה.

לכן מבאר הסמ"ע את דברי השולחן ערוך שבא לומר שגם לאחר שתקנו חכמים שאין שיעבוד על המטלטלין, לא השתנה זמן קביעת זכות הקדימה לגבייה לזמן הפירעון ואין בזה חילוק בין קרקע למטלטלין, והגם שאין לבעל השטר המוקדם שיעבוד על המטלטלין אין משמעות לכך שזמן הפירעון של המאוחר קודם כדי לתת לו עדיפות לגבות ראשון. כמו כן הגם שדרגת שני בעלי החובות שווה לענין גביה ממטלטלין (כשהם לא נשתעבדו אגב שיעבוד הקרקעות) אם הגיע זמן פרעונו של השני והוא גבה אותם, שוב לא יוכל הראשון להוציא מידו, וכמבואר בשו"ע סעיף ג'.

מאידך, סבור הקצות החושן (שם סק"א) שאין דברי הרשב"א בנושא זה דעת יחיד. הוא מביא להוכיח שכן היא גם שיטת התוספות (כתובות ז. ד"ה שמע מינה) וגם הם סברו שלגבי מטלטלין יש לכתחילה זכות קדימה למי ששטרו מוקדם יותר, ורק בדיעבד אם קדם השני וגבה, אין מוציאים מידו. בקצוה"ח הביא שבב"ח (שם ס"ק יא) כתב שאין כן דעת רוב הפוסקים וההלכה הרווחת בישראל שאין דין קדימה במטלטלין. אך בכיור הגר"א (שם ס"ק א) הביא ראשונים נוספים סברו שיש דין

קדימה במטלטלין, וכתב שעיקר ההכרעה היא כדעתם וכפשוטו השו"ע כאן שיש דין קדימה בגביית מטלטלין.

לסיכום: במקרה שבו באים כמה נושים לגבות את חובם, ויש לפנינו מעות ומטלטלין, אזי לדעת התוספות והרשב"א כפי שביאר הקצות' בשיטתם, יש דין קדימה לנושה המוקדם יותר והוא גובה את חובו תחילה, ורק אם קדמו הנושים המאוחרים ולקחו לפניו אי אפשר להוציא מידם, וכן היא הכרעת הגר"א. אך לדעת פוסקים רבים (וכן היא הכרעת הסמ"ע והב"ח והנתיבות) אין סדרי קדימות בגביית הכספים והמטלטלין ואם באו כל הנושים יחדיו, יש לחלק ביניהם את הכסף. ואם קדם אחד מהם ותפס אין מוציאים מידו (והוא מוחזק בכסף, כך שאם יחזור אחר ויתפוס ממנו, יוציאו ויחזירו לראשון שתפס).

במקרה שלפנינו נראה שההלכה ברורה: שמעון שקדם וזכה במעות, זכה לעצמו ואי אפשר להוציא מידו את הכסף או חלקו. כי כל מה שנחלקו הראשונים והפוסקים הוא כשהכסף ביד הלוח - למי עליו לשלם מהמטלטלין תחילה. אך אם כבר גבה המאוחר לכלי עלמא זכה המאוחר, וכמבואר בשו"ת הרשב"א (הנ"ל), והרי בנידון שלפנינו כבר גבה המזכיר לעצמו. (השייכות לנידון דידן משום שלמרות שהחוב לשניהם מתחדש יחד בשווה בסוף כל חודש, עכ"פ החוב למשכיר בעבור החודש הראשון, קדם לחוב למזכיר בעבור החודש השני).

אכן אילו היה הכסף בידי אחר ושניהם היו באים לתבוע את הכסף, היו חולקים בכסף למרות שחלק מהחוב למשכיר המשרד קדם לחוב המשכורות למזכיר.

ג. האם היה מותר לשמעון המזכיר לקחת את הכסף מראש?

אך יש לדון בשאלה העקרונית, האם לכתחילה היה מותר לשמעון 'לדאוג לעצמו' ולתפוס את הכסף שבמגירה עבור עצמו.

הבית יוסף (סימן קד מחודשות א) הביא תשובת מיימוני (משפטים מא) שחידש כך: במקרה של לוה שאין לו מספיק כדי לפרוע לכל נושיו, אם בא אחד מהנושים וגבה את חובו, אי אפשר להוציא מידו שהרי היה חייב לו, אולם בית דין לא כופים אותו לשלם לאחד מהם, כי ברור שיהיה זה על חשבון נושים אחרים. הבית יוסף עצמו דוחה תשובה זו מהלכה, כי לא מצאנו לאחד מהפוסקים שינקוט כך להלכה, מה גם שהלכה זו תעמוד - שלא בצדק - לזכותו של הלווה שלא יכפוהו לשלם אלא כשכל הנושים לפנינו ולמשל במקרה שאחד הנושים בחו"ל, יפסידו כולם, ומדוע צריכים הנושים הנמצאים כאן

להפסיד, הרי לקתה מידת הדין. לחומר הקושיא כתב בדרכי משה (שם ס"ק ג) להעמיד את התשובה כאשר כל הנושים כאן, אלא שאחד מהם טרם הגיע זמן פרעונו, לכן אין מגבים לקודם להפסיד לאחרון, אבל בנושה שיצא לחו"ל אינו מעכב על שאר הנושים מלגבות חלקם. אבל הב"ח מקיים את דברי התשובה המיימונית אפילו ביצא לחו"ל ומשיב על טענת הבית יוסף: כאשר ישנם כמה נושים וחלקם במדינת הים, יחלקו את הרכוש לחלקים שווים כמספר הנושים, ואז - אלו שלפנינו יקבלו את חלקם היחסי, והשאר יושלש בבית הדין וימתין לשוכם של שאר הנושים. גם הצמח צדק (סימן קיח) שבמהלך דיון בשאלה מעשית שבאה לפניו ונגעה בדין זה, דחה את ראיותיו של הב"ח, נקט להלכה ולמעשה כדבריו, ודייק כך גם מלשון רבינו יונה (המובאת בטור סימן קד) שבית דין אינם מגבים חובות כאשר ידוע להם שישנם נושים נוספים. כנגד טענת הבית יוסף שלא נמצא מי מהפוסקים שפסק כך, הביא הצמח צדק את דברי הראקנטי (סימן תקנד) שפסק כך להדיא, גם בפרישה (ס"ק י) החזיק בתשובה המיימונית

נמצא לדבריו שכאשר הגיע אחד הנושים ותבע את חלקו, גם לפי הבית יוסף מחוייב בית הדין לשמור לאותו נושה את חלקו אף במטלטלין, זאת למרות שאין קדימה במטלטלין וכל הקודם לתבוע אותם זכה

לדינא ואפילו בחו"ל.

נמצא אם כן שלפי הבית יוסף במקרה שעדיין לא נגבה החוב, אם בא הלווה לבית הדין ותובע את חובו, מוציאים מהלווה ונותנים לתובע. אך לדעת הב"ח והצמח צדק לא יקבל יותר מחלקו היחסי [האם מתחלקים שווה בשווה או לפי גודל החוב הכללי של כל אחד מהם? זה נושא לדיון בפני עצמו], ושאר הסכום יישאר בבית הדין.

ולכאורה לאור זאת במקרה שלפנינו, לו היה שמעון המזכיר דורש בדבר הלכה מראש, היה נאמר לו שיכול לקחת מהמגירה רק חלק מהסכום ולהשאיר את השאר בידי בית דין או בחשבון נאמנות עבור לוי המשכיר. ודווקא משתפס לעצמו, אין מוציאים מידו.

אך נראה לחלק כי כל מה שכתב בתשובות מיימוניות הוא מטעם שאין לבי"ד להתערב להעדיף את בעל החוב האחד על פני חבירו, וכטעם שכתב משום שא"כ נמצאו בי"ד בכלל 'התופסים לבעל חוב במקום שחב לאחרים' ואין לבי"ד לעשות כן, אך בעל החוב עצמו ויכול לעשות כן, וכן סיים בתשובות מיימוניות שם: "אי תפיס הלווה גופיה לכל אחד מבעלי חוביו לפי חלקו שפיר עביד, ולא מפקינן מינה".

אך יש לדון לאידך גיסא, שלכאורה יש לתלות את ההיתר לתפוס במחלוקת הנזכרת, שכן לשיטת הסוברים שיש שיעבוד במטלטלין ולכן גם בהם מתקיים דין קדימה לתת עדיפות לשטר המוקדם על פני שטר המאוחר, בוודאי

הסיבה לכך שהתאריך הקובע הוא זמן ההתחייבות, למרות שזמן הפירעון של השני הגיע בתאריך שבו עדיין לא יכל הראשון לגבות את חובו, היא שכבר בתאריך המוקדם יותר היה התשלום משועבד לראשון לתקופה שאחרי תאריך הפירעון שלו, ולכן בבוא העת הוא יגבה את הקרקע מידי המלווה המאוחר יותר

לכתחילה אסור לבעל השטר המאוחר להקדים לתפוס, ובכך לגרע מזכויות השיעבוד של בעל השטר המוקדם. ודווקא לשיטת הסוברים שבמטלטלים אין דין קדימה ושיעבוד, לכאורה הגם שבי"ד היו מחלקים את המטלטלים בשווה בין שני בעלי החוב, בעל שטר המאוחר עצמו יכול להקדים לתפוס את חוב המטלטלים, שהרי אין לבעל השטר המוקדם שום זכות נוספת במטלטלים אלו, ושהרי לכך אין לו בהם דין קדימה.

ד. האם כבר תבעו שאר הנושים את כספם

כאמור, הקשה הב"ח על הבית יוסף מדוע יפסידו הנושים הנוכחים כאן את חלקם מפני שחלק מהנושים בחו"ל. על כך כתב הקצות החושן (שם סק"ב) שכל דברי הבית יוסף לא נאמרו אלא כאשר אף לא אחד מהנושים האחרים תבע את כספו, ולכן אין כאן הפסד. אך כאשר הם תבעו את כספם, ברור בלאו הכי שגם לדעת הבית יוסף יצטרכו למסור לידם את חלקם ולא לעכבם. ההכרח לכך הוא שמעצם הדין שאין קדימה למטלטלין מוכח שאין כלל שיעבוד, וה"מחייב" לפרוע הלוואה נטולת שיעבוד, הוא המצוה לפרוע חוב. מאחר שכך, כיון שלהלכה (סימן עג סעיף ח) נפסק שאפילו אם נשבע לפרוע אינו עובר לפני שתבעוהו, מבואר שמצות פריעת חוב לא חלה כלל בלי תביעה, ואם כן במקרה שיש כמה תובעים לפנינו ואחרים בחו"ל, ישנה מצות פריעת חוב רק כלפי אלו שלפנינו, ואילו לגבי האחרים עדיין לא הגיע זמן מצוותם, ושוב אין לדחות המצוה המוטלת עליו עתה בשביל מצוות שיבואו לאחר זמן.

נמצא לדבריו שכאשר הגיע אחד הנושים ותבע את חלקו, גם לפי הבית יוסף מחוייב בית הדין לשמור לאותו נושה את חלקו אף במטלטלין, זאת למרות שאין קדימה במטלטלין וכל הקודם לתבוע אותם זכה. לאור האמור, אילו לא היה המשכיר תובע את שכרו כמה וכמה פעמים, לדעת הסוברים שאין דין קדימה במטלטלים, גם בי"ד עצמם היו משלמים למזכיר מהכסף הנמצא במגירת התשלומים, אלא שהוא כן תבע, אך בלאו הכי בנידון שלפנינו המזכיר כבר תפס הדמים, ובאופן זה לדברי הכל בדיעבד אין מוציאים מידו, ולוי לא יוכל לקבל את דמי שכירות המשרד מכסף זה.

גם לכתחילה נראה, שעל אף שההיתר לתפוס תלוי במחלוקת הנזכרת האם יש דין קדימה ושיעבוד במטלטלים, מספק זכאי בעל השטר האחרון לתפוס ולהחזיק, שהרי

בתפיסתו מיד הלווה אינו בגדר המוציא מחבירו שעליו הראיה, שהרי בעל השטר המאוחר אינו מוחזק בממון זה. להשלמת הנושא, ראוי להזכיר את דברי הערוך השולחן (סימן קד דין א) שחילק בין נושה מוקדם שבא ראשון לגבות את חובו לבין נושה מאוחר שבא ראשון לגבות את חובו. שכל מה שאמרו שאין סדרי קדימה במטלטלין, זהו רק לענין מכירה או לגבי נושה מאוחר שקדם וגבה או לגבי שני נושים שבאים לגבות ביחד, שאז אנו אומרים שאין שיעבוד וקדימה במטלטלין. אך כאשר בא לפנינו הנושה הראשון ועדיין לא הגיע זמן הפירעון של הנושה המאוחר יותר, או שאינו נמצא כעת לפנינו, מקבל הנושה הראשון את כל המטלטלין של הלווה עד שיעור חובו, ואינו

צריך להותיר לנושה השני את חלקו היחסי. והטעם, כיון שמן התורה המוקדם קודם, ולא ביטלו חכמים את קדימתו רק משום תיקון העולם, באופן שהמוקדם תובע כעת לבדו, אין בי"ד צריכים לחוש להפסד המלווה האחרון, שהרי אין כאן צורך תקנה של תיקון העולם, ולכן יש להעמיד את ההלכה על הדין המקורי מן התורה.

וזה דבר המשפט

- לכתחילה בי"ד לא היו מגבים לשמעון את כל הכסף כדי לגבות את שכר העבודה המגיע לו, והיה עליו לחלוק את הכסף עם לוי, משכיר המשרד.
- אולם שמעון עצמו ראשי לתפוס בממון זה בטענת קים לי כהראשונים המתירים, שהרי בעל החוב המוקדם אינו מחזיק כעת בממון זה, ובכל אופן לאחר שכבר תפס את הכסף והעבירו לרשותו, הרי הוא מוחזק בכסף, ולדברי הכל מה שגבה גבה ואי אפשר להוציא מידו.

חדש! כרך שלישי בסדרה

מאחורי הקלעים של בית הדין

הנעה מיתקנת לדיוני חובל בית הדין בכל תחומי ההלכה הנוגעים לחייו של כל יהודי
מכתבי בית הדין - ל' משלטי טו האן רבי מנחם מנדל שניאורסון שליט"א
ראש בית הוראה לדיוני ממונות 'באר יצירה' וייס מהימנא 'לש וחדו'
נפוא שליט"א | מקבץ פסקי דיוני ממונות אקטואליים | קונטרסים דיוני ממונות בתקופת הקידוונה

אור דני התורה לישר לב

מרכז הזמנות: 1800-22-55-66

פירוט: 054-437-0554 | 077-8804-44 | אימייל: 077-8804-44
להשיג בחנויות הספרים המובחרות